

П Р О Б А

УЛАШТОВАННЯ ХРОНОЛОГІЇ ДО ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Написав **О. Я. КОНИСЬКИЙ.**

Частина перша.

(ПРИСВЯЧУЮ ПРОФЕСОРОВИ М. С. ГРУШЕВСЬКОМУ.)

I.

З того часу, як представив ся (26 лютого р. 1861) геній українського слова, безсмертні твори його з назвою „Кобзарь“ видано кілька разів і в Росії і за границею: 1867 і 1883 в Петербурзі; 1887, 1889, двічі 1894 у Києві; 1869 і 1893 у Львові і 1876 у Празі. Окрім того кілька разів видано у Львові і в Женеві частини „Кобзаря“, вибрані відповідно поглядам видавників і тій потребі, яку вони гадали собі задовольнити тими частинними виданнями „Кобзаря“. Річ натуральна, що найбільш повними виданнями „Кобзаря“ могли бути тільки видання Львівські, найпаче р. 1893 та Пражське.

От-же, на превеликий жаль, не було досі у нас такого видання „Кобзаря“, де б твори Шевченкові були улаштовані відповідно часу написання їх; по всіх „Кобзарях“, починаючи з видання 1867, не можна не спостерегти плутанини в хронології і, на лихо, що-разу плутанина більшає.

Коли не улаштувати, так хоча трохи намітити хронологію Шевченкових творів заходили ся першим разом редактори „Кобзаря“, виданого в Петербурзі р. 1867 коштом книгдаря Дмитра Кожанчикова під доглядом Миколи Костомарова. Се була перша — і досі єдина — книжка українська видана в Росії без попередньої цензури; а проте до неї не можна було завести тоді чимало навіть таких творів, що перегибом надруковано „сь дозволенія цензури“. Редакції того

„Кобзаря“ — „не по її винї не можна було видержати, як слід, хронологїчного порядку творів“ (Передмова VI).

З того часу впродовж 28 рр. покажчик хронологїї добре таки поширшав, а про те не поліпшав, хоча з кожним виданням „Кобзаря“ більшала спроможність улаштувати хронологїю критично.

Редактори видання р. 1876 не зазнали жадної цензурної перешкоди; але перед ними стояла иньча перешкода: далечина Праги, кордони, а через те і недостача ключів, потрібних на те, щоб критично перевірити і текст і хронологїю. Отсе й спричинило ся тому, що в „Кобзарі“ р. 1876 хронологїя поплутана, а до тексту заведено такі не Шевченкові твори, що иньчі з них були надруковані в Росїї більш як за 20 рр. перед тим, напр. „Гарно твоя кобза грає“.¹)

Редакторам „Кобзаря“ р. 1883 і пізнійших, таких ключів не могло бракувати, найпаче в Петербурзі, де є „Публічна Бібліотека“, а про те в хронологїї „Кобзаря“ 1883 помилок не поменьшало, а побільшало. Напр. в „Кобзарі“ р. 1876 вірши: „Доля“, „Муза“ „Слава“²) зареєстровано, як слід, до р. 1858; тільки під „Долею“ не правдиво, замїсть — Нижнього-Новгороду, стоїть — Петербург. В виданнях 1889 і 1894, отся помилка не поалагоджена, а ще навіть більш поплутано, бо між „Музою“ і „Славою“ надруковано иньчі твори³); і виходить так, що нїби-то „Славу“ Шевченко написав після „Відьми“, хоча сю поему він переписував майже через місяць після того, як написав „Славу“. Зазирнувши в „Основу“⁴) можна було побачити, що „Доля“, „Муза“ і „Слава“ написані Тарасом одного дня — 9 лютого р. 1858 в Нижн. Новгороді.

Професор київської духовної академії Петров в своїй праці⁵) про українське письменство подав реєстер творів Шевченкових „сь болѣе или менѣе опредѣленными датами“; але-ж бігцем переглянувши той реєстр, бачиш в йому силу очевидних помилок; бачиш що д. Петров зовсім не перевірів тих дат критично: він, напр. одні й ті самі вірши „Вечер“ двічі зареєстрував: раз під ч. 42, а в друге під ч. 67 яко „Весенній вечір“. З сего очевидячки знати, що д. Петров вельми не уважно перечитав навіть книжку Чалого „Жизнь и произведения Тараса Шевченка“, бо в тій книжці, прирівнявши

¹) Див. „Молодик“ р. 1843 стор. 102.

²) „Кобзарь“ 1876 т. 1 стор. 349—341.

³) *ibid.* 1889 стор. 463—483.

⁴) Основа 1862 кн. V стор. 23.

⁵) Очерки истории украинской литературы въ XIX стол. Киевъ 1884, стор. 329.

стор. 136 до стор. 151, легко помітити плутанину, що наробив з „Вечоромі“ д. Чалий.

Нарешті і небіщик, друзяка мій, професор Омелян Огоновський, говорячи в своїй „Історії літератури руської“ про Шевченка (стор. 442—578 т. 2), на жаль не упорядковав хронології, та се й трудно було йому спорудити у Львові, де доволі таки убого на ключі, потрібні в справі хронології до творів Шевченка. Через те, на мою думку, в „Історії“ Огоновського критичних висновків на омаль: робити висновки апріорні він не відважував ся — і добре те чинив, — а джерел фактичних йому бракувало; добувати їх на кожную подробицю з Росії річ не легка, часом і неможлива.

Таким чином бачимо, що досі нема у нас критично улаштованої хронології до Шевченкових творів. Се шкода не аби-яка. Хронологія творів письменника єсть історичною його розвитку, історичною його творчости. Не маючи певної хронології, вельми трудно судити правдиво про поступованне в розвитку творчости письменника: без певної хронології і критикові і коментаторові творів письменника легко наробити помилок, чому і маємо чимало прикладів. А на те, щоб скласти певну хронологію, треба критично переточити життєписний матеріал про письменника.

Бажаючи полекшити працю того, кому судило ся написати широку життєпись Тараса Шевченка і докладний розгляд критичний його творчости і творів, я заходив ся систематично розглянути оголошений досі і порозкиданий по часописах двох держав життєписний матеріал про Шевченка, а тоді вже улаштувати, на скільки спроможно буде, певну хронологію творів його.

Скінчивши роботу коло життєписного матеріалу про першу половину Шевченкового віку,¹⁾ я гадаю, що тепер можна вже взяти ся і до хронології творів, написаних поетом за той час.

Мушу сказати, що ще й нині хронологія ся доволі таки утруднена: листи Шевченкові досі не всі ще оголошено, не упорядковано їх і не видано окремою книжкою. З листів до Шевченка ще менш оголошено; навіть д. Чалий досі чомусь не оголошує у с'їх тих листів до Шевченка, які передано йому.

Перші видання „Кобзаря“ 1840 і 1844, „Катерина“, „Гайдамаки“, „Гамалія“, „Тризна“ і такі альманахи, як „Молодик“ р. 1843, у нас така тепер рідкість, що мині не посчастлило розжити ся на

¹⁾ Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. I, IV і V і „Зоря“ 1894 чч. 16—21 і р. 1895 чч. 5—14.

їх у Києві; лише дістав справки про декотрі з них з Петербургу. Не можна було достати тут і львівського „Кобзаря“ 1869. Тим то я й не убезпеаю, що в моїй праці не буде жадної помилки. Я тієї думки, одначе, що помилка не гріх і не вада. Збирати і перевіряти факти до біографії Шевченка і до хронології творів його, діло громадське; а всяке громадське діло найліпше справляти силами спільними і помилку зроблену одним, легко полагодити другому.

II.

Глибочезною роспругою між двома половинами Шевченкового віку і творів його лежить те страшенне лихо, що скоїло ся над ним р. 1847 і, як справедливо сказала редакція „Кобзаря“ р. 1867, перемінило і долю і музу поети. Кожен тямить, що отсім лихом було заслання Шевченка в салдати без термину і заборона йому писати й мальовати.

Знаємо ми, що Шевченко, з того часу як пан його Енгельгардт віддав його в науку до маляра Ширяєва, до весни р. 1843 з Петербурга не виїздив; значить усі твори його, написані за той час, написав він в Петербурзі.

В своїй коротенькій автобіографії Шевченко повідає нам, що перші його твори почали ся в „Літньому саду“, але українська муза довго цурала ся його смаку, попсованого житєм в школі, в панській прихожій, по заїздах і по міських кватерах; коли-ж дихання в олї вернуло йому чистоту почутя перших літ віку дитинного, що минув під батьківською стріхою, дак муза обяла і приголубила його на чужині.

Звідсіль очевидно, що творити вірши Шевченко почав пісьля викупу його з крпацтва. А викуп став ся 22 квітня р. 1838.

Далі поет повідав, що з перших творів його, написаних в „Літньому Саду“ надруковано тільки одну балладу „Причинна“.

Відомо знов, що конфірмацію царську про заслання Шевченка об'явлено останньому 30 мая р. 1847; 31 мая його передано військовому урядови, а 1 червня фельдєтер помчав Шевченка до Оренбургу. Тогож 30 мая, значить в Петербурзі, Тарас написав вірши „По над полем іде“.

Таким чином „Причинна“ і отєї вірші стоять на самісенських краях Тарасової творчости за першу половину його віку. Вони і є альфою і омеєю до хронології його творів з 22 квітня р. 1838 до 1 червня р. 1847; а між ними вже треба добрати хронологію до всього того, що написав Тарас за увесь час, доки з невольника пан-

ського, з крепака, не став невольником військовим, себ то „рядовимъ салдатомъ“.

Звістно, нічого й захожувати ся коло того, щоб до кожного Тарасового твору за певне добрати місце, день, місяць і рік написання. Се булаб марна праця, та вона й не можлива, бо про неї не маємо і, певна річ, не будемо вже мати, материялу. Досить з нас і того, коли ми до видатніших недатованих творів доберемо відповідні дати, головним чином місце і рік написання.

По всіх „Кобзарях“, почавши з видання р. 1876, твори Шевченкові за першу половину його віку, з погляду хронологічного поділено на такі рубрики: а) „До 1844 року“; б) 1844; в) 1845; г) 1846; е) до 1847, і нарешті ф) „1847 перше півріччя“. В отсему поділі перш за все рубрика „до 1847“ здасть ся мині не виразною і трохи чудною! Маючи вже рубрики, що обіймають твори до 1844 і далі роки один по одному, питаю я: якого часу твори мусять йти „до 1847?“ Далі: перша рубрика бере западто довгий час; шість літ в розвитку і творчости кожного письменника не йдуть однаково, без жадної ріжниці в його поглядах і світогляді; тим паче у письменника з такою перенятливою вдачею і з таким величезним талантом, як Шевченко. До р. 1844 кобзарь наш написав чимало творів з великою ріжницею в думках і світогляді автора.

Ми не маємо повної спроможности, та ледви вона коли й будє, на те, що б певними датами визначити час і місце написання усіх творів Шевченкових; але більшість їх можна без помилки зареєстровати до певного року і місця. Найпаче се легко зробити з творами, написаними поетом до р. 1840.

Про час і місце написання „Причинної“ я вже сказав в горі. Далі, до рр. 1838 і 1839 належать твори, що були надруковані: а) в „Кобзарі“ надрукованому в Петербурзі р. 1840 коштом і заходами Мартоса — і б) в Гребінчиному альманасі „Ластівка“, надрукованому тамже р. 1841. Цензорська дата з дозволом друкувати визначена на „Кобзарі“ 12 лютого р. 1840. Звідеіль очевидна річ, що все, що надруковано в тому „Кобзарі“, написано автором до р. 1840. Що-ж було в тому „Кобзарі“? Покажчик д. Комара¹⁾ на стор. 448 дає таку відповідь: „Кобзарь 1840. СПб., в друкарні Фишера. Коштом М-са. Тут надруковано вісім пес: Катерина, Утоплена, Причинна, Тарасова ніч, Іван Підкова і думки“. На превеликий жаль д. Комарь наробив тут чимало помилок, а вони — своєю чер-

¹⁾ Рада, т. I.

гою — завели в блуд чимало людей, що, не маючи в руках сего видання і пишучи про його, покладали ся на зміст „Кобзаря“, переказаний в „Покажчику“. За посередництвом редакції „Записок наукового товариства ім. Шевченка“ дістав я від одного добродія вимітку змісту того „Кобзаря“ з СПб. Публичної Бібліотеки; складаючи ему на сім місці за неї, як і за деякі иньші справки по старих друках для сїєї розвідки подяку, виписку ту я вважаю потрібним подати тут, щоб на далі люде відали певний зміст першого „Кобзаря“. На першому місці там надруковано:

„Думи мої, думи мої
Лихо мині з вами“.

Далі йдуть на стор. 15—20 „Перебендя“; на стор. 23—67 „Катерина“; на стор. 71—82 „Тополя“; на стор. 83—87 Думка („На що мині чорні брови“); на стор. 91—96 „До Основяненка“; на стор. 99—103 „Іван Підкова“ і на стор. 107—114 „Тарасова ніч“.

Названі твори можна здебільша упорядковати хронологічно ще ліпше і докладнійше що до часу їх написання.

Знаємо, що поему „Катерина“ автор писав і читав Сошенкови тоді, як кватеровав з ним,¹⁾ себ то в осени р. 1838. „Перебендю“ Шевченко присвятив Гребінці, а з Гребінкою він спізнав ся особисто і сприятелив ся р. 1838.²⁾ „Івана Підкову“ Тарас присвятив своєму приятелю художнику Штернбергу; з ним він особисто спізнав ся під кінець року 1838.³⁾ Баллада „Тополя“ присвячена матері художника, товариша Тарасового по академії Петровського; сприятелили ся вони р. 1839.⁴⁾ Нарешті „Тарасова Ніч“ присвячена Петрови Мартосу, з яким поет наш спізнав ся під кінець року 1839, коли саме він і писав сей твір.⁵⁾ Посланнє „До Основяненка“ в „Кобзарі“ р. 1876, не знати з якої речі заведено в рубрику творів „до 1844“. В „Кобзарях“ 1889 і 1894 отся велика помилка не тільки не полагоджена, а ще побільшало її: не можна мені збагнути, з якої причини вірши надруковані р. 1840 упорядчики двох останніх „Кобзарів“ завели до рубрики творів, писаних р. 1845? Коли у них не було в руках „Кобзаря“ 1840, так з самого змісту „До Основяненка“ очевидячки знати, що вірши ті писані до живого

1) Чалий стор. 32.

2) Зоря 1894. „Шевченко під час перебування його в академії художеств“.

3) *ibid.*

4) *ibidem.*

5) Вєстн. Югоз. и Западной Россіи, 1863 стор. 32

чоловіка, а відома річ, що Основяненко (Квітка) вмер в Харкові 8 серпня р. 1843! Час, найпаче місце написання „До Основяненка“ можна визначити більш менш запевне. З Квітчиного листа, писаного до Шевченка в Петербург 23 жовтня р. 1840,¹⁾ знати, що Шевченко послав до його віршований лист; той лист вельми втішив старенького Григорія Федоровича. Певна річ, що то і було посланіє „До Основяненка“.

В Гребінчиній „Ластівці“, з цензоровською датою 12 березія р. 1840, Шевченкових творів надруковано: на ст. 93 „Вітре буйний“, на ст. 230 „Причинна“, на ст. 306 „На вічну пам'ять Котляревського“ і на стор. 371 перша глава з поеми „Гайдамаки“. Значить і отсі всі твори треба реєструвати до гурту написаних в Петербурзі ще до р. 1840. Спробуймо більш визначити час їх написання.

З листу Гребінки до Квітки, писаного 18 листопаду р. 1838²⁾ відаємо, що тоді вже у Гребінки були за для „Ластівки“ Шевченкові твори. Не буде помилки гадати, що то були ті саме вірши, що надруковано їх в „Ластівці“. Опріч того про „Гайдамаків“ відаємо, що Шевченко розпочав їх творити ще року 1839³⁾ але-ж що до дати твору більшу вагу треба давати часу скінчення його, а не початку. З тієї примітки, яку зробив Гребінка в „Ластівці“ до „Гайдамаків“, можна гадати, що під той час, коли приходило до краю друкування „Ластівки“ були дописані і „Гайдамаки“. Цензура дала дозвіл друкувати їх 29 листопаду р. 1841. З листу Шевченка до Грицька Тарновського, писаного 26 березія р. 1842 відаємо, що цензура довгий час не давала дозволу, кажучи, що поема „возмутительна“. Уважаючи на все отсе, ми не зробимо жадної помилки реєструючи „Гайдамаків“ до творів написаних р. 1840. Хоча-ж п. Франко й каже, що „Гайдамаків“ Шевченко писав р. 1841; але на те він не подав нам жадного доводу. Правда, що поему надруковано р. 1841, але надрукування не визначає часу написання. Інчий твір дуже довго лежить доки вийде друкованим: от напр. Тополні „Чари“ надруковано р. 1837, а цензурою дозволено їх друкувати ще року 1834 грудня 7. Яку б величезну помилку зробив би той, хто сказав би, що „Чари“ написані р. 1837!

¹⁾ Основа 1861 кн. VII.

²⁾ Украин. Старина Данилевського стор. 275.

³⁾ Журнал або Записки Шевченка стор. 40.

⁴⁾ Свѣт 1881 стор. 159.

До творів написаних Шевченком теж в Петербурзі року 1841 треба реєструвати: а) „Черниця Марьяна“, б) Хустина („У неділю не гуляла“) і с) драму, мовою російською „Никита Гайдай“.

Друкуючи першим разом „Черницю Марьяну“ — „Основа“¹⁾ устами Куліша додала звістку, що ся поема написана слідом за „Катериною“. Хоча отся Кулішова думка нічим не доведена, а про те може й справді Шевченко почав писати „Марьяну“ небавом послі „Катерини“, але-ж що він скінчив її р. 1841, на те маємо докази. Перш за все Костомаров повідав нам,²⁾ що початок „Марьяни“ він бачив у Харькові р. 1841 у Корсуна: останньому прислав той початок Шевченко в альманах „Сніп“. Певна річ, що коли б тоді поема була викінчена, так автор переслав би її всю, а не частину. Далі в листі 26 березія року 1842 Шевченко писав до Григорія Тарновського, що сподіваєть ся „Черницю Марьяну“ надруковати ще до Великодня.

„Хустину“³⁾ знайдено теж в паперах Корсуна. Можна гадати що її прислав Шевченко разом з частиною „Марьяни“.

Ціла драма „Гайдай“ до нас не дійшла: відома тільки та частина, що надрукована в Києві р. 1888 „Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка на русскомъ языкѣ“ (стор. 563—572). З листу Шевченка до Квітки 8 грудня р. 1841⁴⁾ знати, що драму „Гайдай“ він перемайстрував з драми „Невѣста“ (теж нам невідомої). „Я пишу, каже він, ще одну драму „Сльбная красавица“. І ся драма до нас не дійшла. Гадаю я, що її Шевченко перемайстрував на поему „Сльбая“ і перемайстрував її вже р 1842, бо в листі його до Кухаренка 30 вересня р. 1842⁵⁾ читаємо: „переписав оце свою „Сльбую“ тай плачу над нею; який мене чорт спіткав і за який оце гріх я сповідаю ся кацапам черствим кацапським словом!... дуже мині не хочеть ся друковати „Сльбую“⁶⁾, але вже не маю над нею волі... Скомпонував ще драму чи трагедію в 3 актах „Данило Рева“ не знаю, що з неї буде, бо ще й сам її не чигав“. І отся остання драма теж до нас не дійшла.

1) Основа 1861 кн. IX.

2) Кобзарь 1867 стор. 266.

3) Надруковано вперше в „Сьвітї“ 1881.

4) Кіевск. Стар. 1894 кн. 2 стор. 323.

5) Зоря 1895 ч. 5.

6) За життя Шевченка вона й не була надрукована; надруковано її в названому вгорі київському збірнику р. 1888 стор. 1—29.

В другому листі до Кухаренка р. 1843 Шевченко пише, що він написав поему „Гамалія“ і драму „Назар Стодоля“. Куліш¹⁾ друкуючи драму з сїєю назвою по українськи, додав, що се оригінал і на йому стоїть дата 24—X; 9—XI р. 1844 і що сей оригінал і переклад з його на мову російську, добув в одного пана, якому обидві рукописи дав на схованку Шевченко. „Коли-ж р. 1847 скоїла ся над поетою хуртовина, дак пан той сховав рукописи в стріху і звідгіль дістав їх через кільки років по прозьбі одного земляка. Останній, взявши їх до себе, передав Л. М. Жемчужникову, а сей Кулішу, а Куліш Н. Д. Білозерському.“ На мою думку тропки не так воно було, та про се потім скажемо слово. Тепер же, перш за все, треба полагодити Кулішеву помилку, що до самої драми. Було воно навпаки тому, як каже Куліш: оригінал драми був написаний мовою російською; про се виразно Шевченко говорить в названному листі до Кухаренка: „і Назара Стодолу, драма в 3 актах (написав) по московському“. Значить драма на мову українську переложена, чи перемайстрована з оригіналу, писаного мовою російською; а відповідно наведеній Кулішем даті, написанне сїєї драми по українськи треба реїстровати до листопаду р. 1844.

„Гамалію“ скомпанував Тарас може ще й ранійш, але на те жадної указки нема, лишень в тому-ж таки листі до Кухаренка читаємо: „що Гамалію“ друкують в Варшаві“. Певна річ, що в Варшаві вона чомусь не була надрукована; надруковано її в Петербурзі р. 1844.²⁾ Про неї й про „Тризну“ („Безталанний“) Шевченко 13 березія р. 1844³⁾ писав до професора Йосипа Максимовича Бодянського в Москву: „третій тиждень лежать у мене отсі книжки... „Гамалія“ не поправив так, як ми тоді поправляли; бо без мене надруковано“. Я гадаю, що слово „тоді“ означає весну р. 1843, коли Шевченко, їдучи на Україну,⁴⁾ переїздом через Москву, бачив ся з Бодянським. Значить „Гамалію“ друковано властиво в другій половині р. 1843.

До р. 1842 я реїструю Шевченкові твори надруковані в дозволеному цензурою 12 вересня року 1842 „Молодику“ року 1843: вірши „Думка“ („Тяжко важко в світі жити“) стор. 91. Марковичу стор. 108 і „Утоплена“ стор. 114. Дивом дивує мене, що

1) Основа 1862 кн. IX ст. 4.

2) В Показчику д. Комарова помилка, бо там стоїть: 1841.

3) Рус. Стар. 1883 кн. IX. стор. 639.

4) Лист до Тарновського, Основа 1862 кн. V.

не тільки отєї вірши, а навіть „На вічну память Котляревському“ не тільки в „Кобзарі“ 1876, а і в пізніших¹⁾ надруковано в невіразній і чудній рубриці „до р. 1847“. Таку буйну хронологічну помилку можна ще було зробити в Празі, але в Петербурзі, або в Києві, вона не доводить про увагу редакторів видання, тим паче, що час першого надрукування сих творів указав д. Петров на стор. 329. (В Покажчику д. Комарова²⁾) чомусь не найменовано виразно які саме Шевченкові твори надруковано в „Молоднику“).

Тогож таки 1843 року написав Тарас мовою російською поему „Тризна“. Присвяченне сего твору княгині Репніній датовано 11 листопаду р. 1843 в Яготині.³⁾

III.

„Тризною“ скінчив Шевченко писати твори мовою російською. До сїєї мови мусїв він взяти ся вдруге, через десять лїт на засланню. Одначе-ж повість його „Наймичка“ написана російською мовою і має дату „25 лютого р. 1844. Переяславъ“. З такою датою небїжчик Михайло Лазаревський оголосив про неї і в „Основі“. ⁴⁾ Дату сю прийнято, яко певну, і в передмові до російських творів Шевченка виданих у Києві р. 1888 сказано, що „Варнак“ і „Наймичка“, „написаны до ссылки и послужили первообразами написанных впоследствии малорусскихъ поэмъ“. ⁵⁾ Дата „1844“ на „Наймичці“ пішла на користь тієї відомої тенденції, що пронизує з краю до краю усю книжку професора Петрова: він теж сказав, що „Наймичка“ і „Варнак“ написані до заслання (стор. 332) і додав на стор. 350, що після Шевченка лишила ся ще повість „Княгиня“ „такого-ж змісту як і українські вірші поета з такою-ж назвою надруковані в „Кобзарі“.

Непевність дати під повістю „Наймичка“ можна було спостерегти з самої повісти, одначе думка про „первообраз“ повісти за для поеми з тою-ж назвою не зникла, хоча останню по всіх „Кобзарях“ реєстровано до творів написаних р. 1844, — а в „Кобзарі“ р. 1867 вона стоїть зараз після віршів 1843 р. Не що давно п. Франко в своєму габілітаційному відчиті,⁶⁾ спивившись коло хро-

¹⁾ Кобзарь 1876 стор. 182—189; Кобзарь 1889 стор. 211—221.

²⁾ Рада т. I стор. 404 N. 17 і стор. 450.

³⁾ Містечко Пирятинського повіту в Полтавщині, маєтність Репніних.

⁴⁾ Кн. III р. 1862.

⁵⁾ Передмова IV.

⁶⁾ Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. VI.

нольоїї обох „Наймичок“, каже, що поема „повсталала перед роком 1847... і тільки р. 1860 вона напечатана в Петербурзі осібною брошурою з підписом Шевченка; а що до повісти „Наймичка“, каже він, дак маємо докладну дату: „25 лютого 1845. Переяслав“. „Прямого свідощтва, читаємо далі у п. Франка, про первенство одного, або другого твору — нема, але доволі буде прочитати уважно один і другий, що б дійти до переконання, що поема не могла попередити повісти“. Ще далі читаємо у його, що російська повість „Варнак“ писана в Києві р. 1845, а українська поема „Варнак“ „десь з початку 50 років“. Повість Княжна писана мабуть в Новопетровському, а поема, коли не вся, то бодай викінчена в Нижньому Новгороді р. 1858“. Нарешті, здаючысь на передмову до російських повістей Шевченка, п. Франко каже, що й там сказано, „що повісти: Наймичка, Варнак і Княжна послужили первообразами для пізнійших Шевченкових поем на ті теми.“ „Хоча-ж покійний професор Огоновський твердить, що „Наймичка“ (поема) була написана перед „Сном“ і „Кавказом“, але се твердження кинене без доказу. „Сон був написаний в червні по написанню повісти „Наймичка“ а „Кавказ“ 25 грудня р. 1845“.¹⁾

Таким чином річ заходить про хронологію кількох творів і російських і українських; але за для нас тепер важна хронологія тільки українських творів; а що до російських, так на сей раз нам ходить тільки про те, що б довести, що дати під „Варнаком“ і „Наймичкою“ не певні; а коли саме написані ті твори і повість Княгиня про се поговоримо инчим разом. Перш за все треба полагодити помилки пп. Петрова і Франка, ось вони: а) українського „стихотворенія“ Княгиня з таким змістом, як російська повість з такою-ж назвою (як каже п. Петров), і повісти російської Княжна, що послужила, як каже п. Франко, Шевченку „первообразом“ для поеми на сю тему, у Шевченка нема, принаймні я досі таких не відаю; ні „стихотворенія“ „Княгиня“ (по українську) ні повісти „Княжна“ (по російську) досі в творах Шевченка не було надруковано; навіть звістка про них не трапляла ся. б) Під „Кавказом“ стоїть дата 14, а не 25 грудня. в) В Передмові до російських творів Шевченка, на тій стороні, на яку здасть ся п. Франко, нема ніже єдиного слова про Княжну. Нарешті поему „Наймичка“ надруковано вперше з підписом Шевченка не осібною брошурою, як каже п. Франко, а в „Кобзарі“ р. 1860 на стороні 97—124.

¹⁾ Записки Т. ім. Шев. VI, ор. с. ст. 2—4.

Полагодивши отєї, може, недогляди, вернімо ся до хронології „Наймичок“. Очевидна річ, що М. М. Лазаревський, подаючи просту оповістку про продаж Шевченкових манускриптів, жадної потреби не мав звертати увагу на дати повістей. Инакше стояла річ задля автора Передмови до російських творів Шевченка. Ознаємившись з тими матеріялами, про які згадують автор передмови на стор. V а п. Франко на стор. 16, себ то: повісти Шевченка, „Дневник“ (Записки, або журнал) і листи його, не можна не спостерегти, що повісти мовою російською „Наймичка“, „Варнак“ і инчі, які надруковані вперше після смерти Шевченка, написані автором на засланню, значить після червня р. 1847.

Пам'ятаючи, що під „Наймичкою“ стоїть дата „25 лютого 1844“, згадаймо, що 19 того-ж лютого Шевченко був в Москві і там написав „Чигирин“. Від Москви до Переяслава є майже 900 верстов (128 миль). Нехай з Москви Шевченко виїхав 20, а до Переяслава дістав ся у вечері 24 лютого, так і то річ неможлива, щоб за 5 б день можна було того часу, на провесні, саме в роспутицю, їхати що дня, хоча-б і почтовими кіньми, по 180 верстов! Такий протяг тодішніми шляхами ледви чи встиг би пробігти і фельдєгер „по екстренной казенной надобности“. От вже через се саме я ще торік¹⁾ сказав, що дата під „Наймичкою“ здаєть ся мені непевною, навіть і тоді колиб на оригіналі стояла вона власною рукою Шевченка. Тоді-ж таки я додав і про непевність думки, буцім поему Шевченко перемайстрував з повісти і сказав, що повість „Наймичка“ написана на засланню може р. 1855 або 1856, а датована вона „р. 1844 у Переяславі“, тільки відповідно обставинам життя Шевченка на засланню.²⁾

Коли-ж отсе одно не впевняє в тому, що повість „Наймичку“ Шевченко не писав до заслання, а написав її вже на засланню, то от ще докази инчі. Шевченкові повісти мовою російською були при йому тоді як він вертав ся з заслання. („У мене їх десятків зо два буде“ писав він до Куліша з Н. Новгороду³⁾). Повісти „Наймичка“ і „Варнак“, як і деякі инчі, були написані рукою Шевченка „на плохой (не добрій, не дебелій, аби якій) бумагах“

¹⁾ „Зоря“ 1894.

²⁾ Пізнійш я добув певні звістки про те, коли Шевченко на засланню написав і кому вперше читав повість „Наймичку“. Про се я розповім в нарисі про життя Тараса в Новопетровському.

³⁾ Основа 1865 кн. V.

и не сшиты.“¹⁾ Згадаймо, що з року 1844 (25 лютого) до січня р. 1858 пройшло трохи що не цілих 18 літ. Коли-б „Наймичка“ і „Варнак“ були написані до заслання, так яким же чином вони дісталися до Шевченка на заслання? У Шевченка, як відомо, за сей 18-літній час двічі була ревізія паперів в квітні р. 1847 і в квітні р. 1850; одначе жадної указки нема на те, щоб під час ревізії ті повісті у його забрато; а коли-б забрали були, так, певна річ, не вернули-б їх авторови, найпаче пісьля ревізії р. 1850, уважаючи на сувору заборону йому писати. Та нехай буде на хвилину, що ті повісті пісьля ревізії вернули йому (тоді-б на їх не минуче лишив ся слід урядових рук, як се звичайно буває: „скрѣпа по листамъ, шнуръ и печать“). Нехай буде, що перед ревізією їх „спасли“, а потім вже переслано їх до Шевченка в Новопетровське. В такому разі хіба-б рука часу не лишила-б свого не виводного сліду і на атраменті і на „плохому“ і незшитому папері?

Не забудьмо, що Шевченко їхав на Україну р. 1844 з думкою женити ся і оселити ся у Києві.²⁾ Що-ж ми бачимо в повісті „Наймичка“? На стор. 131 читаємо: „сумно мині, скорботно мині згадувати тепер мою молодість (памятаймо, що 25 лютого р. 1844 йому минуло тільки 30 літ!), мій вік дитинний. Скорботно мині згадувати тепер ті степи широкі, безкраї, які я тоді бачив і якіх вже не побачу ніколи“. Такої сумної і безнадійної думки не можна було висловити Шевченкови р. 1844, стоячи, так мовити, на порозі степів і маючи повну надію і спромогу бачити їх. Така думка опановала його на заслання, найпаче в рр. 1853—1855; опановала і гнітила його зовсім натурально.

На стор. 69 „Наймички“ автор, говорячи про українську долину проти села на шляху „Ромодані“, що йде з Ромен на Кременчук, каже, що „в літні, тихі та пекучі дні там буває і марево, наче на безводних степах киргизських“... Через кілька рядків він говорить про могили, „похожі формою і величиною на могили між Києвом і Васильковим“. Питаю я: чи можна гадати, щоб Шевченко в році 1844 так говорив про киргизський степ, коли він ще не бачив його, а може й не відав взагалі про марево по тих степах? Нарешті згадаймо, що розкопувати могили між Києвом і Васильковом Шевченко їздив з проф. Іванішевим р. 1846 і тоді спізнав їх форму і величину.³⁾

¹⁾ *ibid.* кн. III.

²⁾ Див. лист до Бодяньського. Рус. Стар. 1883. Сентябрь.

³⁾ Київск. Стар. 1894 кн. II стор. 238.

Що до повісти „Варнак“, так досить прочитати деякі листи Шевченка до Заліського, що б впевнитися, що „Варнака“ Тарас написав не в Києві, а в Новопетровському, і не 1845, а 1853 р.¹⁾

Тепер питання: коли-ж написана українська поема „Наймичка?“ Що Шевченко писав її до р. 1847, проти сего не змагається і п. Франко. Певних доказів на те, щоб реєструвати її до творів р. 1844 у мене нема; але по всіх „Кобзарях“ з 1846 р. її становили в рубрику 1844, і проти сього досі ніхто не змагався і не подав ніже єдиного слова довідливого за те, що б вона була писана не 1844 року.

Куліш, друкуючи її вперше в II т. „Записок о Южн. Руси“ притаїв імення автора, сказавши, що його може вже й на світі нема, і що поему ту „він — Куліш — списав з рукописного альбома однієї панночки“.²⁾ Під той час Куліш і повинен був так зробити; сього вимагала найпростіша обережність. Тоді саме як II т. „Записок“ цензуровано (25 лютого 1857), а потім друкують, тоді саме по канцеляриях збирали відомости про Шевченка, щоб на 7 чи на 17 квітня того року подати цареві доклад про амністію. Чи на часі-ж би було виводити на світ Божий Шевченка, яко українського поета? А що Куліш добре відав, хто автор „Наймички“, се знати з переписки його з Шевченком.³⁾ Певна річ, що і Шевченко відав, що той „альбом“ ні що більш, як власні його манускрипти, а „панночка“ — той „пан“, у якого в „стрісі“ були переховані Шевченкові твори і між ними „Назар Стодола“. То був А. Ів. Лизогуб, приятель і Шевченка і Л. М. Жемчужникова; через останнього і перейшов той „альбом“ від Лизогуба до Куліша⁴⁾, і в тому то „альбомі“ oprіч „Наймички“ (поєми) були і псалми Давидові. Так свідчить Л. М. Жемчужников, а д. Куліш запевняє в приватному листі, що поему „Наймичка“ Шевченко написав геть за довго до свого заслання. Не буде зайвиною сказати, що по Україні, під час стражданья Шевченка в Киргизському степу, було вельми багачко по селах зшитків де, без імення автора, були пописувані його твори. Були вони і в моїх родичів і в Козелецькому, і в Пирятинському і в Цолтавському повіті; бачив я їх і в Чернигові, і в Ніжині і в Борзні. А от ще ліпший доказ: Мартос⁵⁾ в своїх „Епизодах“ подає

1) Київ. Стар. 1883.

2) Зап. о Юж. Р. т. II. стор. 145—148.

3) Основа 1862 кн. IV.

4) *ibid.* кн. IX.

5) Вѣстн. Югоз. и Западной Россіи, 1863 стор. 42.

р. 1863 уривки з таких творів Шевченка, які тоді ще не були надруковані, напр. з „Княжни“:

„Високі з-далека палати —
Бодай ви терном поросли“ і т. д.

Поема „Княжна“ була перенесена у мого діда Фектиста Ротмистрова в Чернигові і я р. 1848 знав її добре і читав з голови, не відаючи хто її автор.

IV.

Між творами Шевченка, заведеними в рубрику: р. 1845¹ — здасться мені, треба на першому місці становити „Великий Лях“, бо його автор читав Чужбинському, як і Івана Гуса, ще р. 1844.¹⁾ Мабуть тоді вони не були ще викінчені. Дата „14 декабря, Вюнище“²⁾ в „Кобзарі“ 1876, стоїть під двома творами Шевченка: „Кавказ“ і „До мертвих, живих“ і т. д., між ними „Холодний яр“. Знаючи, що Шевченко тоді у Вюнищах нездужав, я не певен, що б він в один день спроможен був написати два таких твори; мені здасться, що під одним з них — або писарська, або друкарська помилка.

До творів р. 1846 належать вірши: а) „За думою дума роєм вилітає“, написані в альбом Гербеля в кінці лютого в Ніжині і б) „Не женися на багатій“, написані з початку березня в Чернигові. Вірши: „Минають дні“, заведені в рубрику „до 1847“, треба реєструвати в рубрику р. 1848. Зміст їх показує, що вони написані на заслання; та в II т. „Кобзаря“ 1876 і стоїть під ними: „з рукопису 1848“.

Твори написані р. 1847 до заслання я починав би з „Княжни“. До сього року зареєстровано її в „Кобзарях“ р. 1867 стор. 324 і р. 1876 т. II стор. 83. На мою думку-гадку „Княжну“ написав пост ще р. 1846; але жадних доказів я на те не маю. Не вгадаю, з якої речі „Княжну“ в „Кобзарі“ р. 1889 стор. 262 перенесено в другу половину р. 1847. Коли б поема та була написана в Орську, де перебував Шевченко з липня р. 1847, так ледви б так скоро дійшли списки з неї до Чернигова.

За „Княжною“ в „Кобзарі“ 1868 йде „Відьма“, але в „Кобзарі“ р. 1876 її заведено в рубрику 1858 і поставлено дату „1858

¹⁾ Воспом. о Шевченкѣ 13.

²⁾ Село в Переяславск. повіті.

марта 6^а (се б то в Нижньому Новгороді). В „Кобзарях“ 1889 і 1894 р. дату сю викинено, але поема зареєстрована р. 1858. Відомо, що Шевченко дійсно 4—6 березня р. 1858¹⁾ переписував сю поему; але тоді-ж саме він переписував і „трошки лагодив“ і „Русалку“ і „Лилею“ — значить вони були написані раніш. Так воно й було. Професор М. І. Стороженко²⁾ подав звістку, що в архіві колишняго „III отдѣлення“ „при дѣлѣ о художникѣ Шевченкѣ“ є Шевченкова поема „Осика“ датована „7 марта р. 1847 в Седневі“³⁾ і що вона є властиво та поема, що потім надруковано в „Кобзарі“ з назвою „Відьма“.

* Так само до першої половини р. 1847 треба завести вірши „До Костомарова“, написані 19 мая 1847⁴⁾ і надруковані в „Кобзарі“ р. 1889 на стор. 290 і 1894 на стор. 319, на самому кінці р. 1847, ніби то і вони написані вже на заслання.

Про останні твори, заведені в рубрику р. 1847 (вид. 1876 т. I стор. 201—216 і вид. 1889 стор. 234—253), треба сказати перш за все про „Вечір“. Хоча д. Чалий⁵⁾ і каже, що „Вечір“ написав Тарас в серпні р. 1859, як був на хуторі у Лазаревських в Конотопському повіті; але-ж сам він в своїй книзі — трохи раніш ще, на стор. 135 подав лист Максимовича до Шевченка, писаний 15 листопаду 1858 і з того листу знати, що Іван Аксаков прохав у Шевченка дозволу надрукувати „Вечір“, „Пустку“ і ин. в „Парусі“. З Записок же Шевченка⁶⁾ відомо, що він, як був в Москві, так 18 березня р. 1858 переписав Максимовичці „Вечір“.

Дати, поставлені під останніми віршами першої половини р. 1847, я вважаю зовсім певними; бо відомо, що свою „невольницьку музу“ сам Шевченко, перебуваючи в Н. Новгороді, переглядував, поправляв, переписував і лагодив до друку. „Невольницькою поезією“ він називає ті свої твори, що написав р. 1847—1858.⁷⁾ В Москві 18 березня 1858 р. він скінчив переписування поезій, написаних року 1847,⁸⁾ і того-ж дня подарував Максимовичці „Вечір“. Очевидна річ, що вірши „Вечір“ були, як і „Відьма“ і „Русалка“

1) Записки стор. 179.

2) Київ. Ст. 1893 кн. 3.

3) Седнев — містечко, три милі від Чернигова, маєтність Лизогубів.

4) Стор. 151.

5) Русск. Стар 1880 кн. 3.

6) Записки с. 183.

7) *ibid.* стор. 173 і 149.

8) *ibidem* 183.

і „Лилея“ в гурті віршів написаних 1847 р. Тут може виникти одноцікаве питання: звідкіль взяли ся в Нижн. Новгороді у Шевченка його українські твори, писані в неволі?

Відповідь на се питання склала ся у мене така: Певна річ, що коли Тарас сидів в арешті, в тюремній келії „III отдѣлення“, так у його була спроможність писати там вірши, або на невеличких шматочках паперу, а коли вже й того не можна було добути, дак де на полях Библії, що дали йому там читати і не одібрали, виражаючи на заслання. Библія та, певна річ, і допомогла йому спасти „невольницькі“ твори і повезти їх в Библії з собою на заслання. Ті твори, гадаю я, він потім попереписував до гурту в одну книжечку. В такі книжечки заводив він свої вірши писані потім і на першому засланню. Мабуть на кожен рік у його була окрема книжечка, бо в віршах писаних з початку р. 1850, він каже:

„І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати...“

Коли-ж під кінець квітня р. 1850 трапила ся у Тараса ревізія, так приятелі його Лазаревський Федір і Герн встигли „спастися“ ті книжки і вони, вкупі з иньчим добром Тарасовим (цивильна одежа, пензлі, олівці і т. ин. „заборонені“ про його речи), берегли ся увесь час у Герна. Простуючи з Орської тюрми в осени р. 1850 на нове заслання, Шевченко нічого того брати з собою не відважив ся, тай не можна було. А коли, визволений з неволі, він їхав до Петербурга, не маючи й на думці, що його зупинять в Нижньому Новгороді, так і написав в Оренбург, що б вислали йому його папери в столицю, певніш за все, на адресу Михайла Лазаревського. Писав він з Астрахані до Герна 10 серпня р. 1857.¹⁾ Зміст того листу на жаль, нам невідомий; лист досі не був оголошений, і не знаємо, чи зацілів він. Мабуть в тому листі й було про висилку манускриптів. Тим часом 20 вересня Тараса спинили в Н. Новгороді, і мусів він просидіти тут трохи не півроку. Що тоді, як дістав ся він до Н. Новгорода, не було при йому його „невольницької музи“, се знати з того, що коли б вона була у його, так він взяв ся б переглядувати її, а не російську свою повість „Матрозь“. До 21 лютого він в своїх записках ніде й не згадує про „невольницьку поезию“.

¹⁾ Записки стор. 98.

²⁾ *ibid* стор. 137.

В листопаді 1857 р. стало певним, що Тарасові не треба вертати ся до Оренбургу „за полученіємъ указа объ отставкѣ“, але-ж повстало питанне про заборону йому приїздити до столиці; і доки се питанне не розв'язало ся, мусів він перебувати в Н. Новгороді під доглядом поліції.

Таким чином незручно було по почті висилати до Шевченка його папери чи з Оренбурга, чи з Петербурга, як що вони були туди переслані. Треба було ждати певної okazji через вірного якого чоловіка. Мині здаєть ся, що таким чоловіком був Крулківич, що вертав ся до рідного краю з Сир-Дарі. От через його Герн чи хто иньчий (я стою за Герна) переслав до Тараса його папери. Він бачив ся з останнім 7 січня,¹⁾ а небагом Тарас пише до Куліша,²⁾ що українських віршів у його є на дві добрих книжки, „тільки перепиши тай друкуй“. Коли-ж гадати, що з Оренбурга Тарасові папери переслано в Петербург, так мині здаєть ся, звідтіль їх переслано до Тараса через небіжчика Шрейдерса. Останній служив тоді в Нижньому, приятелював з нашим поетом. В лютому р. 1858 він їздив до Петербурга і звідтіль привіз Тарасові 19 лютого листи від Лазаревського.³⁾ Через день Тарас береть ся „переписувати для друку свої вірши писані р. 1847 - 58“.⁴⁾

Приїхавши до Петербургу, Шевченко переписані твори доручив Данилу Каменецькому, щоб подав їх до цензури.⁵⁾ Але, мабуть, їх не подавав Каменецький; бо тільки 29 листопаду р. 1859 цензура дала дозвіл друкувати „Кобзаря“ приготовленого Кулішем.

Певна річ, що рукопись у Каменецького не пропав без сліду; мабуть з його і користували ся, видаючи „Кобзаря“ р. 1876; але ледви Шевченко переглядав свої твори опріч написаних року 1847, що переглянув ще до приїзду в Петербург.

V.

Таким чином хронологію творів Шевченка, написаних до за сл а н н я можна, більш менш запевне, улаштувати таким ладом:

I. Рік 1838, в Петербурзі: Причинна;

Катерина;

¹⁾ Запис. 138.

²⁾ Основа 1862 кн. V.

³⁾ Записки ст. 174.

⁴⁾ *ibid* 183.

⁵⁾ *ibidem*.

- Перебендя;
Іван Підкова;
Вітре буйний;
На вічну пам'ять Котляревському.
- II. 1839, в Петербурзі: Тополя;
Тарасова ніч;
На що мині чорні брови;
Думи мої, думи мої;
До Основ'яненка.
- III. 1840, в Петербурзі: Гайдамаки.
- IV. 1841: Хустина;
Черниця Марьяна;
Сль'яная красавица;
Гайдай.
- V. 1842: Утоплена;
Сль'яная;
Данило Рева;
Тяжко важко в світі жити;
Н. Маркевичу.
- VI. 1843: Гамалія;
Назар Стодоля (російський) і Безталанний (в Яготині).
- VII. 1844: Чигирин — в Москві, 19 лютого;
Сон — в Петербурзі, 8 червня;
Наймичка;
Назар Стодоля (по українські);
Псалми Давидові.
- VIII. 1845: Великий Льох (в Миргороді);
Розрита могила;
Невольник (Марїнське);
Іван Гус;
Послання до мертвих, живих і пснарождених земляків;
Кавказ;
Холодний яр і Заповіт.
- IX. 1846: За думою дума роєм вилітає;
Не жени ся на багатій;
Чого мині тяжко;
Вітер в гаї;
Не хочу я женити ся;

Не завидуй багатому;
У Вильні городі;
Пустка.
Х. 1847: Княжна;
Відьма;
Русалка;
Лилея;
Калина;
Три шляхи;
Пустка (Рано вранці);
Хустина (Чи на те вже Божя воля);
Вечір;
За байраком байрак;
Од стрічечки до стрічечки;
Ой одна я одна;
Не кидай матери;
Костомарову;
По над полем іде.

Київ 21 липня р. 1895.

